

BUGU

Dil ve Eğitim Dergisi

BUGU
Journal of Language and Education

6/4, 393-414

TÜRKİYE

www.bugudergisi.com

E-ISSN: 2717-8137

Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi: 04.10.2025

Makale Kabul Tarihi: 17.11.2025

Hunutlu, Ü. ve Keleş, S. (2025). Türkiye’de hapakslar üzerine yapılmış çalışmalar. *BUGU Dil ve Eğitim Dergisi*, 6(4), 393-414. <http://dx.doi.org/10.46321/bugu.1207>

TÜRKİYE’DE HAPAKSLAR ÜZERİNE YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR*

Prof. Dr. Ümit HUNUTLU

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi umit.hunutlu@erdogan.edu.tr ORCID

YL Öğrencisi Sena KELEŞ

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi sena.keles24@erdogan.edu.tr ORCID

Öz

Hapax legomenon, bir yerde yalnızca bir defa geçen anlamındaki sözcüktür. Yunanca “bir defa” anlamına gelen *hapax* ve “söylenmiş olan” anlamındaki *legomenon* sözcüklerinden oluşmaktadır. Araştırmada Yöktez, Dergipark, Academia gibi platformlar taranarak konuya ilişkin yazılmış bilimsel metinlere ulaşılmaya çalışılmıştır. Toplamda 66 eserin incelendiği bu makale, Türkiye’de yazılan hapakslara dair çalışmalarını bir araya getirmeyi amaçlamıştır. İnceleme; Türk dilinin tarihi / çağdaş lehçeleri kapsamında hapakslar üzerine yapılmış çalışmalar ve belirli bir eserdeki hapakslar üzerine yapılmış çalışmalar olmak üzere iki başlığa ayrılmıştır. Bu çalışmada, Türkiye’de hapaks kavramına araştırmacıların farklı perspektiflerden yaklaştığı görülmüştür. Dîvânü Lugatî’t-Türk ve An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish adlı sözlüklerin hapaks niteliği taşıyan sözcükleri üzerine çok sayıda çalışma yapıldığı tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Hapaks, tek veri, bibliyografya çalışması.

STUDIES ON HAPAX LEGOMENON IN TÜRKİYE

Abstract

A *hapax legomenon* refers to a linguistic form that appears only once within a specific context. The term originates from the Greek words *hapax*, meaning “once”, and *legomenon*, meaning “something said”. This study reviewed 66 academic works sourced from platforms like Yöktez, Dergipark and Academia, aiming to gather research on hapaxes in Türkiye. The study is presented under 2 subheadings: studies on hapax within historical or modern dialects of Turkish and studies on hapax in a particular work. The findings show that researchers define and limit the concept of hapax legomenon differently, depending on their theoretical perspectives. Significant attention has been paid to lexicographical sources such as Dîvânü Lûgati’t-Türk and An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish, which play a central role in hapax-related studies in Turkish linguistics.

Keywords: Hapax legomenon, hapax legomena, bibliography study.

* Bu çalışma, Prof. Dr. Ümit HUNUTLU danışmanlığında Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesinde hazırlanmakta olan “Türk Dilinde Hapakslar (8–15. Yüzyıllar)” adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Ø. Giriş

Hapax legomenon, bir yerde yalnızca bir defa geçen sözcüktür. Yunanca ‘bir defa’ anlamına gelen *hapax* ve ‘söylenmiş olan’ anlamındaki *legomenon* sözcüklerinden oluşmaktadır (Aydemir, 2017, s. 19). R. L. Trask, *The Dictionary Of Historical And Comparative Linguistics* adlı eserinde kavramı “Hapax, ayrıca hapax legomenon, çoğulu hapax legomena, yazılı kaynaklarda yalnızca bir tek örnekte geçtiği bilinen bir kelime veya biçimdir ve bu yüzden varlığı şüpheli olabilir” şeklinde tanımlamaktadır (Trask, 2000, s. 146). Türkçe sözcüklerin incelenmesinde hapaks kavramını dikkate alan araştırmacılar arasında S. G. Clauson önemli bir yere sahiptir. Clauson, *Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish* adlı sözlüğünde kelimelerin hapaks olma durumuna değinmiştir. Hapaks terimini “occurring only once” (yalnızca bir kez geçen) şeklinde açıklayan Clauson, Türk dili tarihinde sadece bir defa geçtiği görülen terimi hapaks kabul etmiştir. Hapakslar, bir dilin bütün tarihi yazılı kaynaklarında yalnızca bir kere geçen sözcüklerdir (Balcı, 2022, s. 7). Hapaks olduğu düşünülen kelime çağdaş veya tarihi Türk dili ürünlerinde ya da ağızlarda tanıklandığında hapaks olma özelliğini yitirmektedir.

Türkçede “hapaks” dışında “tek veri (Tezcan, 2008, Balcı, 2022, Karahan, 2022, Güzel, 2023), tek örnek (Ölmez, 2008, Aydın, 2013, Ayazlı, 2018, Şen, 2019), tek tanıklı sözcük (Karaayak, 2023), tek kullanımlık (Aydemir, 2017), bir kezlik (Dilbilim Terimleri Sözlüğü, 1949)” gibi sözcükler de bu terimi karşılamak için kullanılmıştır.

Araştırmacıların, daha dar kapsamda yaptığı hapaks tespitleri de mevcuttur. Bu gibi çalışmalarda hapaks, Türk dili bütünlüğünde ele alınmamıştır ve kendi bağlamında “bir kez geçme, tanıksız olma” niteliğiyle öne çıkmaktadır. Burada çizilen çerçevelerin özerk bir yapıda ve o çalışma ile sınırlı kaldığı görülmektedir.

Divanü Lûgati’t-Türk (DLT), *Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish* (EDPT) ve Marcel Erdal’ın *Old Turkic Word Formation* (OTWF) adlı eseri hapakslar hakkında bilgi veren önemli çalışmalar arasında yer almaktadır. OTWF’de Eski Türkçe hapaks kelimeler *hap.* kısaltmasıyla gösterilmiştir (Karaayak, 2024, s. 140). Clauson, EDPT’de Türk dilinde bir kez geçtiğini kabul ettiği sözcükleri *Hap. leg.* kısaltmasıyla göstermiştir. Sözlükte hapaks kaydıyla gösterilen yaklaşık 2300 sözcüğün 2000’e yakını DLT’den alınan verilere dayanmaktadır (Ölmez, 2008, s. 295).

Hapaks teriminin sınırları ve tanımı konusunda farklı görüşler dikkat çekmektedir:

Clauson (1972), hapaksın tanımını “occurring only once” yani “yalnızca bir kere geçen” olarak vermektedir (Clauson, 1972, s. XXXIV).

Bussmann (1998)’e göre hapaks sadece bir kez ortaya çıktığı belgelenmiş sözcüktür ve bundan dolayı bu sözcüğün anlamını belirlemek güçtür (Bussmann, 1998, s. 203a).

Trask (2000)’a göre hapaks, sadece bir tek yazılı örnekte geçmiş olan sözcük ya da şekildir ve bu sebeple varlığı şüpheli olabilmektedir (Trask, 2000, s. 146).

Ölmez (2008), hapaks terimini tarihî metinlerde karşımıza bir kez çıkan veya bir kez çıktığını düşündüğümüz sözcükler olarak açıklamıştır (Ölmez, 2008, s. 295).

Tezcan (2008), bir dilin bütün kaynaklarında yalnızca bir defa bulunan sözcük ya da deyimleri hapaks kabul etmiştir (Tezcan, 2008, s. 298).

Brown & Miller (2013)’a göre hapaks bir metin ya da metin grubunda yalnızca bir defa geçtiği kanıtlanmış sözcüktür (Brown & Miller, 2013, s. 204).

Demirci & Küçük (2016), hapaks terimini umumiyetle sadece bir defa kullanılan sözcük olarak tanımlamıştır (Demirci & Küçük, 2016, s. 160).

Aydemir (2018), hapaks terimini açıklarken bir edebî metinde yalnızca bir kez kullanılmış olan sözcük, terim veya deyimlere dil biliminde hapax legomenon (< Yun. hapax “bir defa” + legein “söyle-” fiilinin edilgen biçimi) “tek kullanımlık, numunelik” adı verilmektedir ifadelerini kullanır (Aydemir, 2018, s. 11).

Şen (2019), hapaksları sözcük ölümü geçiren leksik unsurlar şeklinde değerlendirmek gerektiğini belirtir (Şen, 2019, s. 301).

Yıldız (2021) için hapaks, bir bağlamda yalnızca bir kez geçen sözcük veya ifadedir. Bu bağlam bütün bir dilin yazılı kayıtları olabileceği gibi bir yazarın eserleri ya da tek bir metin de olabilir (Yıldız, 2021, s. 750).

Balcı (2022)’ya göre hapaks, bir dilin bütün tarihi yazılı kaynaklarında yalnız bir kere geçen, bundan dolayı anlamları şüpheli olan ve çok da güvenilir olmayan sözcüklerdir (Balcı, 2022, s. 7).

Demirel (2022)’e göre bir dilin derlemine oluşturan tarihsel ve çağdaş döneminde yalnızca bir metinde tanıklanan ve başka metinlerde izine rastlanamayan sözcükler hapaks olarak kabul edilir (Demirel, 2022, s. 59).

Karahan’a (2022) göre hapaks terimi bir eserde bir kez tanıklanan sözcükler için kullanılır (Karahan, 2022, s. 420).

Alan (2024)’a göre hapaks filolojik ve dil bilimsel çalışmalarda, bir metinde veya dil korpusunda yalnızca bir kez kullanılan sözcükleri tanımlamak için kullanılan teknik bir terimdir (Alan, 2024, s. 72).

Sağır (2024)’a göre Yunanca bir terim olan hapax legomenon, bir korpusta ya da edebî bir eserde “yalnızca bir kez geçen sözcük” olarak tanımlanmaktadır (Sağır, 2024, s. 219).

Hapakslar, bir dilin tüm tarihî ve çağdaş yazılı kaynaklarında yalnızca bir kez geçen ifadeyi temsil etmektedir. Türk dili araştırmalarında ilk olarak Clauson (1972) tarafından kullanılan bu çerçeve yukarıda alıntılanan Balcı (2022) ve Demirel (2022)’in tanımına uygun düşmektedir. Trask (2000), Ölmez (2008) ve Tezcan’ın (2008) görüşlerinin de aynı niteliği taşıdığı görülmektedir. Türkiye’de hapaks terimi çoğunlukla Türk dili bağlamında yalnızca bir kez geçen sözcükler için kullanılmaktadır.

1. Türk Dilinin Tarihî / Çağdaş Lehçeleri Kapsamında Hapakslar Üzerine Yapılmış Çalışmalar

1.1. Kitaplar

Türkiye’de doğrudan hapaks konusunu ele alan bir kitap bulunmamaktadır. Güzel’in 2021 yılında Fenomen yayınlarından çıkan Türkiye Türkçesinin ağızlarındaki eskicil (arkaik) sözcükleri araştırdığı kitap, hapakslara değinmesi bakımından önemlidir (Güzel, 2021). Eserde 80 eskicil sözcük başlığı içinde açıklamalarıyla birlikte 100’den fazla sözcük ele alınmıştır. Günümüz Türkçesindeki arkaik sözcükler, Derleme Sözlüğü özelinde incelenmiştir. İncelenen sözcüklerden hapaks niteliği taşıyanlar açıklama bölümlerinde belirtilmiştir. Eski Türkçede

hapaks kabul edilmiş 31 sözcük Türkiye Türkçesi ağızlarında tanıklanmıştır. Tanıklanan sözcükler araştırmanın sonuç bölümünde tablo ile gösterilmiştir.

1.2. Makaleler

Yıldız tarafından 2011 yılında kaleme alınan Eski Türkçeye ait hapaksları Yakutçada tanıkladığı makalede EDPT’de hapaks olduğu belirtilen sözcükler Yakutça ile karşılaştırılmıştır (Yıldız, 2011). Kapsam ünlü ile başlayan 479 hapaksla sınırlandırılmıştır. 479 sözcükten 17’si Yakutçada tanıklanmış, bunların hapaks olma niteliğini yitirdiği ortaya konulmuştur. 17 sözcükten 15’i DLT’de, 1’i Kutadgu Bilig’de, 1’i Irk Bitig’de geçmektedir.

Uçar Eski Türkçedeki hapaksları konu edindiği makalesinde hapaksların tespiti için 4 ana kaynak kontrol etmiştir (Uçar, 2012). Bunlar EDPT, OTWF, Nadelyayev’in öncülüğünde yazılmış Eski Türkçenin Sözlüğü ve K. Röhrborn’un tamamlanmamış Uygurca Sözlüğü’dür. Bu kaynaklar taranarak tespit edilen 569 hapaks sözcük listelenmiştir. Sözcükler hapaks niteliğini koruyanlar, hapaks niteliğini kaybedenler, hatalı okunan sözcükler olmak üzere 3 alt başlıkta incelenmiştir. Yanlış okunan sözcüklerin farklı okunma biçimleri gösterilmiştir. 569 sözcükten 69’unun tanıklanarak hapaks olmadığı kanıtlanmış, 28 tanesinin yanlış okunduğu veya yazıldığı belirtilmiştir. Geriye kalan 472 sözcüğün hapaks kalmaya devam ettiği ortaya çıkarılmıştır.

Elmalı, Eski Uygurca *yalgukk(i)ya* kelimesinin etimolojik incelemesini yaptığı araştırmasında kelimenin Eski Uygurcada tek metinde geçtiğini açıklamıştır (Elmalı, 2012). Sözcüğün geçtiği bölümde doğum öncesi gelişim aşamalarından dölüt evresinin anlatıldığı ve *yalgukk(i)ya*’nın “sperm” manasında kullanıldığı açıklanmıştır. Sözcüğün, *yal-* ‘alevenmek’ kökünden türemiş olan *yalguk* “alev” sözcüğünün, devamında aldığı +kıya küçültme ekiyle *yalgukk(i)ya* “küçük parlayan şey” anlamını kazandığı, bunun da sözcük için doğru bir tasvir niteliğinde olduğu ifade edilmiştir. Gösterilen diğer etimoloji önerisi sözcüğün *yalñuk* “insan” manasından türemiş bir *yalñukkıya* yani “küçük insan” anlamını taşıdığıdır. Sanskritçe *śukrá* sözcüğünün hem sperm hem de parlaklık anlamı taşımasına dikkat çekilmiştir. Metnin orijinalinde *śukrá* olarak geçen sözcüğün Uygurcaya birebir tercüme denemesinin yapılması olabileceği söylenmiştir.

Yıldız tarafından yazılmış Yakutçada tanıklanan hapaksların incelendiği makalede EDPT’de hapaks olduğu belirtilen sözcüklerden ünsüzle başlayan 1750 sözcük, Yakutçada kontrol edilmiştir (Yıldız, 2014). 27 sözcüğün Yakutçada veya Yakutça ile birlikte farklı dillerde de geçtiği tespit edilmiştir. Tümü fiil olan bu sözcüklerin hapaks durumundan çıktığı belirtilmiştir.

Erdem (2016), Türkçede türetkenlik, türetkenliğin kısıtlılığı ve türetkenliğin ölçüm teknikleri üzerine açıklamalar yapmıştır (Erdem, 2016). Araştırmacıların türetkenlik ölçümlerinde hapaks türetimlere (bir ekin yalnızca bir kezlik türetimi) oldukça önem verdikleri söylenmiştir. Baayen’in öne sürdüğü “dar anlamlı işleklik ölçüm metodu”nun hapaksları da ölçebildiği ifade edilmiştir. Başka bir türetkenlik ölçümü olan “the hapax-conditioned degree of productivity” adlı metodun tüm hapaks oluşumları tespit eden formülü gösterilmiştir.

Karaca, Kazakça eskicil fiilleri DLT’yi temel alarak incelediği makalesinde Karahanlı Türkçesi ve Kazakçada yer alan ortak fiilleri ele almıştır (Karaca, 2018). Kazakçada sözcük içi ve sözcük sonunda eskicil “b” veya “d”nin yaşadığı toplam 14 sözcük tespit edilmiştir. Sözcüklerin DLT’de ve Kazakçada geçme biçimleri gösterilmiştir. Sözcüklerden 4’ünün EDPT’de hapaks kaydıyla geçtiği belirtilmiştir. 4 hapaksın Kazakçada tanıklanmasına dikkat çekilmiştir.

Gürkan, “bakarak ol-” kullanımını incelediği makalede günümüz Türkçesinde hapaks durumunda olan ifadenin dilbilimsel yönden incelemesini yapmıştır (Gürkan, 2018). Tarihi Türk dili metinleri taranmış, bu yapının izine rastlanılmadığı açıklanmıştır. Ağızlarda ve çeşitli araştırmacıların metin yayınlarında tanıklanan biçimleri gösterilmiştir. *Bakarak ol-* kullanımı hakkında en güçlü bilgilere çağdaş Türk dillerinde ulaşılmıştır. Çağdaş dillerde hem -KALA-, -KILA- ekinin hem de *bakarak ol-* kullanımının yaygın olduğu tespit edilmiştir. Ulaşılan bilgiler ışığında yapının asıl biçiminin *bak-kala-* şeklinde açıklanabileceği söylenmiştir.

Toprak, Karahanlı Türkçesinde *çıça* ve *tutaşı* sözcüklerini konu edindiği makalesinde köken bilgisi net olmayan bu sözcüklerin yapısını incelemiş, anlamlandırma çalışmasını yapmıştır (Toprak, 2018). *Çıça* sözcüğünün EDPT’de hapaks kabul edildiği belirtilmiştir. Sözcüğün tarihi ve çağdaş Türk dillerindeki durumu, araştırmacılar tarafından ele alınış biçimleri ve aynı kökle benzer anlamları paylaşan türevleri gösterilmiştir. Çince *çi* “parmak” ismine eklenen Türkçe +çA küçültme ekiyle oluştuğu açıklanmıştır. Sözcüğün ilk olarak “küçük parmakcık”, devamında “parmak kadar, az” anlamıyla kullanıldığı ortaya koyulmuştur. Kutadgu Bilig’de geçtiği 2 beyit, alıntılanmış ve günümüz Türkçesine tercümesi yapılmıştır.

Yıldız, Yakutça ve Eski Türkçe’nin söz varlığını konu alan çalışmasında ünlüyle başlayan 60 sözcüğü ele almıştır (Yıldız, 2019). 60 sözcükten yaklaşık 10 tanesinin EDPT ve OTWF’de hapaks kabul edildiği belirtilmiştir. 10 sözcüğün Yakutçadaki varlığının ortaya çıkarılmasıyla hapaks durumundan çıktığı belirtilmiştir.

Tokyürek, Eski Uygurca *kat-/kaḍ-* “anlamak” fiilini konu edindiği çalışmasında kelimenin metinlerde çok sık karşılaşılmayan ve bu nedenle hapaks gibi görünebilecek bir ifade olduğunu belirtmiştir (Tokyürek, 2019). Sözcüğün tarihi ve çağdaş Türk lehçelerindeki durumu, bu sözcükle ortak gövdeden (*ka- ?) türemiş olma ihtimali bulunan sözcükler ve çeşitli araştırmacılar tarafından sözcük için yapılmış anlamlandırmalar gösterilmiştir. Sözcüğün hapaks sanılmasında, anlamlandırmalarda bulunan belirsizliğin etkisi belirtilmiştir. Sözcük için anlamlandırma çalışması yapılmıştır.

Lira Mairambek Kyzy, 2021 yılında kaleme aldığı makalede Kırgızca ve Moğolcada ortak olan 23 sıfatı ele almıştır (Kyzy, 2021). 23 sıfattan biri olan *bürkök* sözcüğünün EDPT’de hapaks gösterildiği açıklanmıştır. Kırgızcada tanıklanan *bürkök* sözcüğünün “kapalı, kasvetli” anlamına geldiği belirtilmiştir. Moğolcada *bürküḡ/bürheg* isminin “karanlık, kasvetli” anlamını taşıdığı söylenmiştir. Benzer anlamda Kırgızca *bürkö-* “kapamak” ve Moğolca *bürkü-* “bulutlanmak, kapanmak” fiillerine değinilmiştir.

Yıldız, 2021 yılında yaptığı çalışmada Eski Türkçede hapaks özelliği gösteren sözcüklerin Başkurtçadaki varlığını araştırmıştır (Yıldız, 2021). Eski Türkçedeki hapakslar için EDPT esas alınmıştır. Başkırsko-Russkiy slovar’ ve Murat Özşahin tarafından hazırlanan Başkurt Türkçesi Sözlüğü adlı kitaplar taranarak bu sözcüklerin Başkurtçadaki durumu kontrol edilmiştir. EDPT’deki 32 hapaksın Başkurtçada yaşamaya devam ettiği, bu nedenle sözcüklerin artık hapaks kabul edilemeyeceği ispat edilmiştir. Sözcüklerden 17’si EDPT’den (1972) önce yayımlanmış olan Başkırsko-russkiy slovar’de (1958), 15 tanesi Başkurt Türkçesi Sözlüğü’nde (2017) geçmektedir. 32 sözcük alfabetik sırayla listelenmiş, sözcüklerin anlamları üzerine açıklamalarda bulunulmuş, etimolojik incelemeleri yapılmıştır.

Besli, Eski Türkçe *yaktur-* fiilini incelediği makalesinde sözcüğün Uygur eserlerinde hapaks niteliğinde görülen, basım alanından bir terim olduğunu belirtmiştir (Besli, 2021). Uygurlarda toplumsal alanda giderek gelişen matbuat ortamının etkisiyle, sözcüğün geç dönem

eserlerinde rastlanıldığına dikkat çekilmiştir. Sözcüğün hapaks kabul edilmesi, Uygurların geç dönemlerinde kullanılıp başka hiçbir dönemde tanıklanamaması dolayısıyladır. Çeşitli sözlükler ve araştırmacıların açıklamaları ışığında, *yaktur-* fiilinin anlamlandırılmasında doğru olmayan bazı yaklaşımların varlığına değinilmiştir. Sözcüğün anlamlandırılması “bastırmak, çoğaltmak” şeklinde yapılmış, kökü *ya**- “yaklaşmak, yakın olmak” fiili kabul edilmiştir.

Gulcalı Eski Uygur Türkçesindeki “yogun yolpa” ikilemesini incelediği çalışmasında *yolpa* kelimesinin hapaks olduğunu açıklamıştır (Gulcalı, 2022). *Yogun* kelimesi “yoğun, kaba, sert” gibi anlamlara gelmekte olup bu araştırmanın konusu dışında tutulmuştur. *Yolpa* sözcüğünün ikileme içerisinde pekiştirme göreviyle kullanıldığı ve bağlamdan hareketle “kaba, çirkin, görgüsüz” anlamına geldiği belirtilmiştir. Benzer anlamlı sözcüklerin ikilemede kullanılmasının anlamı güçlendirdiğine değinilmiştir. Kırgız Türkçesinde var olan “iri yarı, güçlü” anlamında *coon colpu* ikilemesinin biçimce benzer yapıda olmasına dikkat çekilmiştir. Modern Uygur Türkçesi ve bazı yerel ağızlarda *yogun yolpa* ikilemesinin yaşadığı açıklanmıştır. *Yolpa* sözcüğünün Türk lehçelerinde taşıdığı anlamlar gösterilmiştir. Sözcüğün okuma farklılıkları (*yulba*, *yolba*) ele alınmış ve *yolpa* şeklinde telaffuz edilmesinin doğru olacağı söylenmiştir. Bu hapaksın Toharca *yolo* “kötü, çirkin” sözcüğüyle ilişkili olmasının muhtemel olduğu açıklanmıştır.

Akman’ın Mengen’in mutfak kültüründeki yemek adları üzerine yaptığı incelemesinin konusunu Mengen’de kullanılan yemek isimlerinden ikisi, *halışka* ve *kaldırık* sözcükleri oluşturmaktadır (Akman, 2022). Sözcüklerin etimolojisi yapılmış, tarihi Türk dillerindeki durumu gösterilmiştir. *Kaldırık*’ın dolma yapımında kullanılan yaprak türlerinden bir bitki ismi olduğu söylenmiştir. Sözcüğün kökü *kaldra-* fiili olarak açıklanmıştır. EDPT’de *kaldra-*’nın hapaks kaydıyla geçtiği, DLT’de “hışkıdamak” anlamıyla tanımlandığı açıklanmıştır. Sözcüğün değişimi şu şekilde gösterilmiştir: *kaldra-* (kaldıra) -> kaldıra-k+ > kaldırık.

İsi & Alan tarafından yazılmış Eski Uygurca *yéveŋi* (ek olarak, ilaveten) hapaksını konu alan makalenin amacı sözcük için etimoloji denemesi yapmaktır (İsi ve Alan, 2023). Çalışmada sözcük üzerine farklı araştırmacılar tarafından yapılmış etimolojik açıklamalar gösterilmiştir. Sözcüğün geçtiği metindeki bölümlerin transkripsiyon ve transliterasyonu verilmiş, kökeninde *yéve-* fiilinin olması hakkında yorumlar yapılmıştır. *Yeve-* fiiline -(X)t- ekinin geldiği, *yevet-* “donatılmak, süslenmek” fiilinin -I- zarf-fiil ekini alarak sözcüğün sonrakı formuna eriştiği ifade edilmiştir. Budist Uygur metinlerinde bir defa geçmiş olan bu sözcüğün Eski Türkçe hapakslar arasında gösterilebileceği belirtilmiştir.

1.3. Bildiriler

Ölmez & Yozgatlı tarafından yapılmış Eski Türkçe *üz* “sağır” sözcüğünün ele alındığı araştırmada EDPT’de hapaks olarak gösterilmiş olan *üz*’ün neden hapaks olmadığı kanıtlarıyla ortaya koyulmuştur (Ölmez ve Yozgatlı, 2008). Sözcüğün Clauson’un sözlüğünü hazırladığı tarihte dahi hapaks kabul edilemeyeceği, en az 3 kez Uygurca metinlerde tanıklandığı belirtilmiştir. Bu tanıklamalar alıntı yapılarak gösterilmiştir. EDPT’nin yayımlanmasından sonra ortaya çıkmış 2 metinde *üz* sözcüğünün geçtiği düşünülen bölümler gösterilmiştir. DLT’de *üz* kökünden türemiş 2 sözcük gösterilmiştir. *Üz*, 3 ayrı Uygur metninde tespit edilmiş, tamamlanacak verilerle bu sayının 5’e çıkabileceği açıklanmıştır. Sonuç olarak *üz* ifadesinin hapaks özelliğini kaybettiği söylenmiştir.

Gül ve Şahin tarafından 2019 yılında hazırlanan Batı Orta Moğolca söz varlığının incelendiği makale, 4 ana başlıktan oluşmaktadır: Giriş, Ödünçlemeler, Türkçe-Moğolca Melez

Kelimeler, Hapakslar (Gül ve Şahin, 2019). Hapakslar başlığı altında Moğolca hapaks niteliği gösteren 7 sözcük incelenmiştir. Sözcüklerin Türkçe ile olası bağlantısı varsa belirtilmiştir. 7 sözcük dışında, Arap harfleriyle yazılmış Moğolca sözlüklerde geçen fakat Klasik ve Modern Moğolcada, Doğu metinlerinde yahut lehçelerde geçmeyen 3 sözcük gösterilmiştir. Sonuç bölümünde bu terimlerin hapaks olma durumunun şüpheli olduğuna dikkat çekilmiştir. Bunun nedeni sözcüklerin, lehçelerin etkisiyle oluşan farklılaşmalardan veya metni kaydedenlerin hatalarından doğma ihtimaliyle açıklanmıştır.

Öztürk “mavişelim” hapaksını konu edindiği çalışmasında günümüz Türkçesinde hapaks özelliği taşıyan sözcüğün anonim bir türkü dışında tanıklanmadığını belirtmiştir (Öztürk, 2019). Türkünün varyantları karşılaştırılarak sözcüğün durumu incelenmiştir. Dede Korkut Hikayelerinde geçen *mavla-* fiilinin çağdaş Türk dillerindeki türevleri gösterilmiş, *mavişelim* hapaksının bu fiilden türemiş olma ihtimalinin yüksek olduğu söylenmiştir. *Mav* isim kökünden gelen *mavuş-* fiilinin, türkude geçen “kavuş-, savuş-” sözcüklerine yakıştırma yoluyla türetildiği açıklanmıştır. Güncel Türkçe Sözlükte bulunmayan, Türkiye Türkçesi ağızlarında ve Türk yazı dillerinde geçen *mav* isminden türemiş çeşitli sözcükler listelenmiştir. Bu sözcükler ile *mavuş-* fiilinin kökü olan *mav* arasında ortaklık olduğu ifade edilmiştir. Sonuç olarak sözcüğün olası 2 türeme biçimi gösterilmiştir:

- 1) mavlaşalım>mavuşalım>mavişalım>mavişelim
- 2) mav+uş-alım>mavişalım>mavişelim

Sağır, Eski Türkçe hapaksların çağdaş Türk yazı dilleri ve Türkiye Türkçesi ağızlarında tanıklanma durumlarını incelediği makalede EDPT ve OTWF'deki ünsüzle başlayan hapaks sözcükleri işlemiştir (Sağır, 2023). Sözcükler çağdaş Türk dilleri ve günümüz Türkçesi ağızlarında kontrol edilmiştir. Çağdaş Türk dillerinde yahut günümüz Türkçesi ağızlarında tanıklanmış ünsüzle başlayan 17 sözcük vardır. 17 sözcükten 10'u günümüz Türkçesi ağızlarında, 5'i Türkmencede, 5'i Azerbaycan Türkçesinde, 3'ü Yakutçada, 3'ü Altaycada, 2'si Gagavuzcada, 2'si Tatarcada, 1'i Başkurtçada, 1'i Kazakçada, 1'i Özbekçede, 1'i günümüz Türkçesinde, 1'i Tuvacada, 1'i Yeni Uygurcada tanıklanmıştır. Sonuç olarak 17 sözcüğün, Türk dilleri ve ağızlarda saptanmasıyla hapaks durumundan çıktığı belirlenmiştir.

Karaayak'ın Eski Uygurca metinlerdeki hapaks fiilleri incelediği makalesi 2023 yılında yayımlanmıştır (Karaayak, 2023). Araştırmada, ilk kısımda Erdem Uçar'ın Eski Türkçedeki hapaksları incelediği makalesinde hapaks kalmaya devam ettiği belirlenmiş sözcüklerden sadece fiil olan 281 hapaks ele alınmıştır. 281 sözcükten 235'inin hapaks özelliğini korumaya devam ettiği, 46'sının hapaks durumundan çıktığı saptanmıştır. Araştırmanın devamında Klaus Röhrborn'un Uygurca Sözlük adlı eserindeki hapakslar gösterilmiştir. Bu eserin Fiiller, 1. Cilt: ab- - äzüglä bölümünde belirlenmiş olan 61 adet hapaks fiil, Fiiller 2. Cilt: edäd- iztä- bölümünde belirlenmiş olan 32 adet hapaks fiil, Fiiller 3. Cilt: odgur- - üzüš- bölümünde belirlenmiş olan 84 hapaks fiil listelenmiştir. Son bölümde bu araştırmayla ortaya çıkarılan Eski Uygurca metinlerde geçen 177 hapaks fiil gösterilmiştir.

2. Belirli Bir Eserdeki Hapakslar Üzerine Yapılmış Çalışmalar

2.1. Tezler

Balcı'nın Derleme Sözlüğü'ndeki hapaksları konu edinen yüksek lisans tezi, hapakslara ilişkin yazılmış nadir tez çalışmalarındandır (Balcı, 2022). Araştırmada, Derleme Sözlüğü'nde yalnızca bir ilde kullanıldığı belirtilen terim, hapaks kabul edilmiştir. Tahminen 285 bine yakın

veriye sahip olan Derleme Sözlüğü'nde 63 bin terimin, hapaks niteliği taşıdığı ifade edilmiştir. Hapakslar, Derleme Sözlüğü'nün hazırlanışındaki hatalı yaklaşımlar ışığında 5 ayrı başlıkta işlenmiştir. Birinci başlıkta, ağızlarda aynı sözcüğün farklı telaffuz biçimleri olduğu göz önüne alınmadan birden fazla madde başında gösterilen 250 terim, ikinci başlıkta eserde sadece bir bölgede var olduğu belirtilen ama aslında birden fazla bölgede yaşayan 98 terim, üçüncü başlıkta gerçekte ağızlarda bulunmayan ve derlemeciler tarafından yazılı kaynaklardan elde edilen 27 terim, dördüncü başlıkta göçmen derlemeciler tarafından derlenmiş ve Oğuz Türkçesine değil göçmenlerin kendi lehçelerine ait olan 250 terim, beşinci başlıkta gerçekte bulunmayıp hata sonucu sözlüğe yazılmış 178 gölge sözcük gösterilmiştir. Derleme Sözlüğünde hapaks niteliğiyle kayda geçen 800 terimin aslında hapaks kabul edilemeyeceği belirlenmiştir.

2.2. Makaleler

Araştırmamızda tespit ettiğimiz en geç tarihli eser, Şirin User tarafından 2007 yılında yayımlanmış olan Tonyukuk Yazıtı'ndaki “uğur kalıtdım” ibaresinin incelendiği makaledir (Şirin User, 2007). Makalede Tonyukuk Yazıtı'nda yer alan uğur kalıtdım yapısının okuma ve anlamlandırma çalışması yapılmıştır. İfadenin çeşitli okunma biçimleri gösterilmiştir. Yazıtta *uğur* sözcüğünün “yol”, *kalıt-* fiilinin “bırakmak” anlamı taşıdığı açıklanmıştır. EDPT'de hapaks olarak gösterilen yapının (ugraklattım) okunuşu ve tanımının tartışmaya açık olduğu belirtilmiştir. *Kal-*’ın ettirgen biçimi olan ve 2 farklı anlamda gözüken Batı Türkçesindeki *kaldır-* ile Kuzey ve Doğu Türkçesindeki *kaldır-* ele alınmıştır. Tonyukuk Yazıtı'nda geçen *kalıt-* fiilinin, *kal-*’ın ettirgen biçimi olduğu tespit edilmiştir. *Kalıt-* hapaks kabul edilmiştir.

Ünal Kutadgu Bilig’de geçen “yaşsaguçı” kelimesini köken bilimsel açıdan incelediği makalesinde sözcüğün Kutadgu Bilig’de bir kez geçtiğini ve “dalkavuk” anlamını taşıdığını açıklamıştır (Ünal, 2010). Moğolcada *yangsagh* “cilveli” sözcüğünün Türkçeden alıntı (*yaşsak) olduğu ve kökünün *yaşsa-* fiiline dayandığı ifade edilmiştir. *Yaşsa-* fiilinin Çaa-Höl IV (E 16) Yazıtı'nda geçen *yaşus* sözcüğüyle ve Mançucada bulunan *nanggişa-* ve *ninggişa-* (~nindarşa-) fiiliyle olası bağlantısı üzerinde durulmuştur. Türkçede *yaşsa-* fiilinin (dalkavukluk etmek, yaltaklanmak) kökü olan *yaş-* sözcüğü ve üzerine aldığı -(U)s (~-As) eki hakkında açıklamalarda bulunulmuş, bu gövdenin ve ekin bulunduğu başka örnekler gösterilmiştir. Söz konusu hapaksın geçtiği beytin anlamlandırma çalışması yeniden yapılmıştır.

Ata'nın Rylands Nüshası Satırarası Türkçe Kur'an Tercümesi'nde geçen hapaksları incelediği makalesinde Türk dili genelinde bir defa geçen sözcükler hapaks kabul edilmiştir (Ata, 2012). Çalışmada Rylands Nüshası Satırarası Türkçe Kur'an Tercümesi'nde bir kez geçtiği tespit edilen 11 hapaks sözcük işlenmiştir. Hapaksların morfolojik yapısı incelenmiş, uğradığı ses olayları belirtilmiş, hapakslarla aynı kökü paylaşan türev sözcükler gösterilmiştir. Araştırmacıların terimlerle ilgisi bulunan çeşitli açıklamaları alıntılanmıştır.

Aydemir, Kutadgu Bilig'deki *çok* kelimesinin incelemesini yaptığı makalesinde kelimenin DLT'de hapaks olarak geçtiğini belirtir (Aydemir, 2012). Kutadgu Bilig'de sözcüğün çevirisinin es geçilmiş olması, hendiadyoin yani benzer anlamda sözcüklerin peş peşe yer almasıyla açıklanmıştır (köp ve çok). *Çok* sözcüğünün Kıpçakçadaki *çohmar* ile ilgisi bulunduğu ifade edilmiş, sözcüğün Kıpçakçada “topuz, gürz” anlamı taşıdığı belirtilmiştir. *Gürz* denilen silahın Oğuzlar, Karahanlı ve diğer Türk toplulukları tarafından savaşlarda kullanıldığı söylenmiştir. Oğuzların Kıpçakçadan aldığı *çok* sözcüğünü ona “kötü” manası yükleyerek kullandıklarına değinilmiştir. Çatışma içinde oldukları hükümdara *çok er* “tokmak kafalı adam” terimini kullanmaları örnek olarak verilmiştir. Kutadgu Bilig beytinde *çok* sözcüğünün “fazla”

anlamında değil, “topuz = gürz” anlamında kullanıldığı sonucuna ulaşmıştır. Sözcüğün geçtiği beyit yeniden anlamlandırılmıştır.

Aydın Yenisey Yazıtlarındaki hapaksları konu edindiği makalesinde runik harfli metinlerde var olmayan fakat Yenisey Yazıtlarında geçen sözcükleri hapaks kabul etmiştir (Aydın, 2013). Bu çerçevede Yenisey Yazıtlarından 21 sözcük ele alınmıştır. Bunlardan bazıları Yenisey Yazıtlarında birden fazla kez geçmektedir. Bazıları Türkçenin sonraki dönemlerinde tanıklanabilmektedir. Alfabetik sırayla 21 hapaks üzerine yapılan çeşitli okuma ve anlamlandırma biçimleri ele alınmış, sözcüklerin etimolojileri üzerinde durulmuştur. Bazı hapaksların yöresel ağız özelliği gösterdiği ifade edilmiştir.

Aydemir’in Dede Korkut Kitabı’ndaki hapaksları incelediği çalışması Dresden nüshası ve Prof. Dr. Muharrem Ergin neşri kaynak alınarak hazırlanmıştır (Aydemir, 2017). Dede Korkut Kitabı Dresden nüshasında sadece bir defa geçen 241 sözcük, hapaks olarak ele alınmıştır. Bu sözcüklerin eserdeki 3000 sözcüğün %8’lik kısmını kapsadığı belirtilmiştir. Madde başları alfabetik sırayla verilerek sözcüklerin etimoloji yorumu yapılmıştır. Okuma ve anlamlandırma çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Çeşitli araştırmacıların varsa bu sözcükler üzerine yaptığı açıklamalarına yer verilmiştir. Sözcüklerin çağdaş Türk dillerindeki biçimleri gösterilmiş, başka metinlerde geçiyorsa alıntıları yapılmıştır.

Aydemir Orta Türkçede “eski” ve “yeni” sözcüklerini konu edindiği çalışmasında bu kelimelerin dilbilimsel incelemesini gerçekleştirmiştir (Aydemir, 2017). *Söki* sözcüğünün Kutadgu Bilig’de “eski” anlamını taşıdığı ve hapaks konumunda olduğu fakat DLT’de sözcüğün yer almadığı belirtilmiştir. *Eski* sözcüğünün DLT’de hapaks özelliği taşıdığı açıklanmıştır. Sözcüklerin çeşitli sözlüklerde, edebi eserlerde geçme biçimleri gösterilmiştir. *Eski* sözcüğünün değişimi *söki* > *öski* > *eski* olarak gösterilmiştir. Sözcüğün *sö* “zaman” kökünden geldiği ve –ki ekiyle türediği söylenmiştir. *Sö* ifadesinin Moğolca “büyümek, yetişmek” anlamındaki *ös*-fiiliyle yakın anlamlara sahip olduğuna dikkat çekilmiştir.

Uçar, Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarında geçen “n̄nyILsG” ifadesini konu edindiği makalesinde ifadenin okuma ve anlamlandırma denemesini gerçekleştirmiştir (Uçar, 2017). Sözcüğün araştırmacılar tarafından okunma biçimleri sıralanmıştır. Bu biçimlerin hiçbirinin 2 yazıt dışında tanıklanmadığı belirtilmiştir. Araştırmada sözcüğün okunuşu “n(e)η yıl s(a)g” şeklinde önerilmiştir. İki yazıtta geçen cümlelerin yeniden okuma çalışması yapılmıştır. Yeni okuma önerisinde geçen tüm sözcüklerin Türkçede tanıklanan yapılar olduğu açıklanmıştır.

Uçar’ın Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarında geçen *(a)r(ı)lt(ı)g* sözcüğünü ele aldığı makalesinde kelimenin etimolojisi yapılmış, taşıdığı anlam incelenmiştir (Uçar, 2017). *Arıl*-fiilinin EDPT’de hapaks gösterildiği söylenmiştir. Sözcüğün kökünün 2 farklı *ar*- fiilinden (yorulmak-aldatmak) biri olabileceği, 2 kök fiilin eşsesli ve eşyazımlı olup olmadığı tartışılmıştır. Eşyazımlı oldukları ama eşsesli olmadıkları belirlenmiştir. *Alkın*- ve *arıl*- fiilleri ele alınmış, *arıl*- fiilinin *ar*-‘ın edilgen biçimi olduğu ve “aldatılmak” anlamını taşıdığı açıklanmıştır. Fiil tanıklanarak hapaks özelliğini kaybettiği ifade edilmiştir.

Şimşek, Meşhed Nüshası Türkçe Kur’an tercümesindeki hapaksları ele aldığı makalesinde 5 sözcük üzerinde durmuştur (Şimşek, 2018). 5 sözcükten 3’ü sadece Meşhed Nüshasında geçen hapakslardır. Diğer 2 sözcük, daha önce sadece Rylands Nüshasında geçtiği düşünülüp hapaks kabul edilmiş sözcüklerdir. Bu 2 sözcüğün Meşhed Nüshasında tanıklanmasıyla birlikte hapaks niteliğini kaybettiği ifade edilmiştir. Sözcüklerin geçtiği

cümlelerin alıntısı ve günümüz Türkçesine çevrimi gösterilmiştir. Etimoloji açıklamaları yapılmıştır. Sözcüklerle ilgili çeşitli araştırmacıların yorumları alıntılanmıştır.

Toker, Tonyukuk bengu taşında geçen “bar mu ne?” (anumRB) ibaresinin okuma çalışması üzerine yazdığı makalede “a n u m R B” ibaresinin araştırmacılar tarafından *bar mu ne* olarak okunmasının hatalı olduğunu söylemiştir (Toker, 2018). Okuma önerisi “...bar. Muna...” şeklinde yapılmıştır. İfadede soru eki olmadığı, *muna*’nın “işte” anlamını taşıyan ve hem tarihi hem çağdaş Türk dillerinde yaşayan bir sözcük olduğu açıklanmıştır. *Muna*, Orhun Yazıtları özelinde bir kere geçtiği için hapaks kabul edilmiştir.

Şen, Köktürk ve Uygur Yazıtlarındaki hapaksları ele aldığı çalışmasında 27 hapaks tespit etmiştir (Şen, 2019). Hapaksların tespitinde T. Tekin, A. Bican Ercilasun, E. Aydın, O. Mert, M. Ölmez, A. Berta gibi isimlerin metin çalışmalarının indeksleri ele alınmıştır. Araştırmanın kapsamı Moğolistan’daki Türk yazıtlarıdır. Hapaksların tespiti için EDPT, Drevnetyurkskiy Slovar, OTWF, Eski Türkçe ve Karahanlı Türkçesinin Derlemi, Röhrborn’un tamamlanmamış Uigurisches Wörterbuch adlı çalışması ile karşılaştırmalar yapılmıştır. Açıklama bölümlerinde tespit edilen hapaksların anlamı verildikten sonra geçtiği yer gösterilmiştir. Sözcüğün kökenine ilişkin bilgilendirmeler yapılmış, varsa kelimeyle aynı kökü paylaşan diğer türev sözcüklere değinilmiştir.

Çetin, Altun Yaruk sekizinci kitapta geçen *bir ikintiske basıraşp ...* ibaresi üzerine yazdığı makalesinde *basıraş-* fiilinin hapaks özelliği taşıdığını ifade etmiştir (Çetin, 2019). Fiil için 2 etimolojik yaklaşım gösterilerek *bas-* fiilinden veya Moğolca *basır* isminden türemiş olabileceği belirtilmiştir. Eserin başka bir satırında geçen *basıntur-* fiiline değinilmiş, *basıraş-* hapaksının *bas-* fiil köküne -Ir- ettirgenlik ekini almış olabileceği kabul edilmiştir.

Kekevi, Tonyukuk Yazıtında geçen “oruk” sözcüğünün etimolojisi ve bağlam anlamının işlendiği çalışmasında sözcüğün Tonyukuk yazıtında hapaks durumunda olduğunu belirtmiştir (Kekevi, 2020). Yazıtta sözcüğün “yol, açılmış yol” anlamı taşıdığı söylenmiştir. Hem *oruk* sözcüğünün hem de sözcüğün kökü olduğu düşünülen *or-* “biçmek” fiilinden türemiş sözcüklerin çeşitli sözlüklerde ve metin yayınlarında geçtiği yerler alıntılanmış, taşıdıkları anlamlar üzerinde durulmuştur. *Oruk* hapaksının, ilk olarak *or-* kökünden hareketle biçme eylemiyle ilgili bir anlamı, ikinci olarak “yol” anlamını taşıdığı ifade edilmiştir. Yol manasının genişleyerek “çare, yöntem, zaman” anlamlarına da geldiği söylenmiştir.

Yılmaz, çalışmasında Tietze’nin Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati’ni temel alarak Yunus Emre’nin söz varlığını araştırmıştır (Yılmaz, 2022). Çalışmada Yunus Emre’nin şiirlerinde geçen problemli 4 sözcük, Tietze’nin Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati (2020) üzerinden ele alınmıştır. Daha önce hapaks olduğu düşünülmüş 3 sözcüğün, tanıklanarak hapaks olamayacağı açıklanmıştır. Bir sözcüğün yanlış okunma biçimi düzeltilmiştir.

Étienne de la Vaissière tarafından Moğol adının kökeni üzerine yazılmış olan The Origin of the Name ‘Mongol’ adlı makalenin çevirisi Okul tarafından yapılmıştır (Okul, 2022). Bir Hotan metninde düşman topluluk adları arasında geçen *Mamkuya* sözcüğünün hapaks olduğu ifade edilmiştir. *Mamkuya*’nın *monguya* şeklinde telaffuz edildiği açıklanmıştır. *Mamkuya*’nın Hotan düşmanlarından Ruranları temsil etme ihtimali ele alınmıştır. Bu ihtimal *mugulü* kelimesine kapı aralamış, Moğol isminin Ruranların kurucusunun adıyla olası bağlantısı üzerinde durulmuştur.

Cihan’ın 2023 yılında yayımlanan makalesinde Mukaddimetü’l-Edeb’in Yozgat nüshasında tespit edilen 49 kuş ismi incelenmiştir (Cihan, 2023). Bunlardan 5’inin hapaks

olduğu, başka hiçbir metinde tanıklanmadığı açıklanmıştır. 5 hapakstan biri olan *talas*’ın bilinen bir sözcük olduğu, metinde kullanılan “şahin” veya herhangi bir kuş anlamıyla başka yerde tanıklanmamasıyla hapaks niteliği taşıdığı açıklanmıştır.

Aydın, Tonyukuk Yazıtı’ndaki hapaksları konu edindiği makalesinde Tonyukuk Yazıtı’nda saptanıp başka yazıtlarda geçmeyen sözcükleri hapaks kabul etmiştir (Aydın, 2023). Bu sözcüklerden bazıları ilerleyen dönem eserlerinde tanıklanabilmektedir. Araştırmada toplam 59 hapaks işlenmiştir. Çalışmanın birinci başlığında 48 hapaks gösterilmiştir. İkinci başlıkta ele alınan hapakslar, kök biçimleri hapaks olmayan ve Tonyukuk Yazıtı’nda türev biçimleriyle bu niteliği kazanan 11 sözcükten oluşmaktadır.

Aydın, Köl Tegin Yazıtı’ndaki *salçı* sözcüğünü konu edindiği makalesinde yazıtta toplam 4 defa geçen ve EDPT’de hapaks olduğu belirtilen kelime üzerine okuma, anlamlandırma ve etimoloji çalışması yapmıştır (Aydın, 2023). Sözcüğün farklı araştırmacılar tarafından okunma biçimleri gösterilmiştir. Sözcük Köl Tegin Yazıtı dışında Orta Moğolca 2 eserde, Moğolların Gizli Tarihi ve Defter-i Çingiz-nâme’de, tanıklanmıştır. İfadenin Türkçe olduğu, “salçı” şeklinde okunmasının doğru olacağı açıklanmıştır. Anlamı “salcı, sal kullanan veya yapan” şeklinde ifade edilmiştir. Sal kökünden +çl ekiyle türemiş bir yer adı olduğu belirtilmiştir. Köl Tegin’in, sözcüğün temsil ettiği yerin atlarını kullanmış olabileceği söylenmiştir.

Gezer Kutadgu Bilig’de geçen *adaş*- fiilini incelediği çalışmasında sözcüğün yalnızca Kutadgu Bilig’in Kahire nüshasındaki bir beyitte tanıklandığını belirtmiş, fiilin dilbilimsel incelemesini yapmıştır (Gezer, 2023). Sözcüğün bulunduğu beytin ve devamındaki beyitte geçen *adaş tut*- fiilinin 3 nüshadaki durumu ele alınmıştır. *Adaş* isminin, *adaş*- ve *adaş tut*-fiillerinin *ad*- kökünden geldiği ve birbiriyle ilişkili sözcükler olduğu belirlenmiştir. *Adaş*-fiilinin Eski Türkçede tanıklanmadığı söylenmiştir. Fiilin çağdaş lehçelerdeki biçimleri gösterilmiştir. Sözcük için anlamlandırma çalışması yapılmış, köken bilimsel açıdan incelemesi gerçekleştirilmiştir.

Ak & Akman tarafından hazırlanmış Süheyl ü Nev-Bahâr’daki hapaksların incelendiği makalede sözcükler Eski Anadolu Türkçesi özelinde ele alınmıştır (Ak ve Akman, 2024). Araştırmadaki veriler Cem Dilçin’in Süheyl ü Nev-bahâr çalışması, VIII. - XVI. Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı, Tarama Sözlüğü ve Eski Anadolu Türkçesi eserleri taranarak elde edilmiştir. Süheyl ü Nev-bahâr’da 61 sözcüğün hapaks özelliği gösterdiği, Eski Anadolu Türkçesi özelinde ele alınarak saptanmıştır. Bu sözcüklerin Tarama Sözlüğü, Derleme Sözlüğü, DLT vb. çeşitli eserlerde geçtiği bölümler gösterilmiştir. Tespit edilen hapaksların çoğunluğunun türev yapıda olduğu belirtilmiştir.

Salan & Zengin’in 2021 yılında yayımlanan makalesinde Kitābu Bulğatu’l-Muštāk Fi Luğāti’t-Türk We’l-Kifçāk adlı eserin Kastamonu nüshasındaki hapakslar incelenmiştir (Salan ve Zengin, 2024). Eserde geçen 68 sözcük ele alınmıştır. Bu sözcüklerden 46 tanesi hapaks olarak gösterilmiştir. Hapaks sözcükler 8. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar yazılmış Türkçe metinler kapsamında tespit edilmiş olup çağdaş Türk lehçelerinde var olma durumları kapsam dışında tutulmuştur. Fakat sözcüklerin açıklama kısmında çağdaş Türk lehçelerinde bulunma durumu varsa buna değinilmiştir. Makalenin devamında daha önce hapaks olduğu kabul edilen 22 sözcüğün, eserin Kastamonu nüshasında tanıklanmasıyla hapaks özelliğini yitirdiği gösterilmiştir. Tüm sözcüklerin el yazmasından alınan orijinal resimleri verilmiş, anlamı ve Arapça karşılığı belirtilmiştir.

2.3. Bildiriler

Karagöz'ün Kutadgu Bilig'deki hapaksları konu edindiği bildirisinde Kutadgu Bilig'de 785 hapaks olduğu belirtilmiş, bu çalışmada sadece 9 örnek üzerinde durulmuştur (Karagöz, 2009). 9 hapaksın sözlüklerde ele alınıp biçimlerine değinilmiştir. Sözcüklerin geçtiği beyit ve beytin günümüz Türkçesine çevirisi gösterilmiştir. Bazı hapaksların izlerinin başka metinlerde sürülebildiği, bazı hapaksların aydınlatılabilmesi içinse Türkçenin tarihî ve çağdaş lehçelerine ait metinlerin analiz edilmesi gerektiğinin altı çizilmiştir (Karagöz 2009, s. 272). Çalışmanın sonunda hapaks konusu üzerine cevap aranması gereken 3 soru paylaşılmıştır. Bu sorular herhangi bir sözcüğün bir bağlamda bir defa geçmesiyle hapaks niteliği kazanıp kazanamayacağı, bir defa geçen sözcük alıntı bir sözcükse hapaks kabul edilip edilemeyeceği, hapaksların sadece yapı ve anlam bakımından sorunlu sözcüklerden mi oluştuğu şeklinde ifade edilmiştir.

Demirci'nin hapaksların Tarama ve Derleme Sözlüklerinde tanıklanmasını incelediği çalışmasında, EDPT'de hapaks olarak geçen sözcükler Derleme Sözlüğü, Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü ve Yeni Tarama Sözlüğü'nde kontrol edilmiştir (Demirci, 2018). Toplam 32 sözcüğün bu sözlüklerde tanıklanmasıyla hapaks olma niteliklerini kaybettikleri saptanmıştır. Sözcüklerin sözlüklerde verilen tanımları gösterilmiştir.

Şen, Yunus Emre'nin şiirlerindeki hapaksları incelediği çalışmasında Yunus Emre Dîvanı ve Risâletü'n-Nushiyye adlı eserleri taramıştır (Şen, 2018). Bu eserlerde hapaks olabileceği düşünülen sözcükler belirlenmiştir. Belirlenen sözcükler EDPT, Büyük Türkçe Sözlük ve VIII. - XVI. Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı adlı eserlerde kontrol edilmiştir. Toplam 16 sözcüğün Yunus Emre Dîvanı'nda geçtiği, Risâletü'n-Nushiyye'de ve başka herhangi bir metinde bulunmadığı ortaya çıkarılmıştır. Hapaksların geçtiği yer alıntılanmış, eserde taşıdığı anlam ve etimolojileri üzerinde açıklamalar yapılmıştır.

Güzel & Azılı tarafından Derleme Sözlüğü'ndeki hapaksların incelendiği çalışmada Derleme Sözlüğü'ndeki 124.692 madde başından 63.128 tanesinin hapaks olduğu belirtilmiştir (Güzel ve Azılı, 2023). Bu sayının çokluğunun nedenleri 8 başlıkta gösterilmiştir: 1) Sözlüğün ek durumunda olan 12. cildinde, daha önceki ciltlerde geçmiş sözcüklerin tekrar edilmiş olması. 2) Her ilden toplanan fiş sayısının eşit olmaması sonucu, az sayıda fiş göndermiş şehirlerde sözcüklerin eksik değerlendirilmiş olması. 3) Tek bir sözcüğün varyantlarının ayrı ayrı gösterilmiş olması. 4) Bazı hapaksların derlemecilerin yazılı kaynaklardan elde ettiği veya kendi tasarladığı sözcükler olması. 5) Kıpçak ve Karluk grubu Türk lehçelerini konuşanlardan derlenen hapaksların, sözlüğün kapsamı olan Türkiye Türkçesi ağızlarının dışında kalması. 6) Bazı hapaksların gölge sözcükler olması. 7) Bazı hapaksların başka dillere ait olması. 8) Tek bir sözcüğün farklı anlamlarının ayrı madde başlarında gösterilmiş olması. Araştırmanın elde ettiği sonuçlar dikkate alındığında, yeniden yapılacak bir incelemede Derleme Sözlüğü'ndeki hapaks sayısının azalacağı belirtilmiştir.

Bulut, çalışmasında Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Luğati't-Türkiyye'deki hapaksları tespit etmek için tarihi ve modern metinleri taramıştır (Bulut, 2024). Başka bir metinde tanıklanmayan terimler hapaks kabul edilmiştir. Eserde toplam 16 hapaks işlenmiştir. Bu sözcüklerin eserde geçtiği kısımlar resimleriyle gösterilmiş, okuma ve anlamlandırma çalışmaları yapılmıştır. Sözcüklerle ilgili çeşitli araştırmacıların açıklamaları alıntılanmıştır.

2.4. Dîvânu Lugâti't-Türk'teki Hapakslar Üzerine Yapılmış Çalışmalar

2.4.1. Tezler

Kösen tarafından DLT'deki giyim kuşam kültürünün söz varlığı ve Başkurtçadaki durumu üzerine yazılan tezde DLT'deki giyim alanındaki 216 terim incelenmiştir (Kösen, 2023). Sözcüklerden yaklaşık 61'inin hapaks niteliği taşıdığı belirtilmiştir. Hapakslar genel olarak DLT ve EDPT kaynak gösterilerek işlenmiştir. Çalışmada ipek cinsinden kumaşlar ile ilgili sözcüklerin birçoğunun hapaks olması üzerine dikkat çekilmiştir.

2.4.2. Makaleler

Güner, 2015'te yaptığı çalışmada yalnızca DLT'de tanıklanan ve tarihi ya da çağdaş Türk lehçelerinde geçmeyen Oğuzca *ajlan* (bukalemun, kertenkele) sözcüğünü köken bilimsel olarak incelemiştir (Güner, 2015). İnceleme, Eski İran mitolojisinde ejder-insan karışımı bir yaratık olan Dahhak ile bağdaşım kurularak gerçekleştirilmiştir. Dahhak'ın Sanskritçe 'insan' anlamı taşıdığı, sözcüğün en eski biçiminin *Aži Dahâka* (aži: yılan, dahâka: insan) olduğu belirtilmiştir. Ajlan hapaksının kökü olduğu düşünülen Farsça *aj* 'yılan' teriminin aynı anlamda çeşitli dillerdeki karşılığı gösterilmiştir (*âhi*, *âzi*, *anguis*, *ophis*, *az*, *ôz*, *wqz*). +lan eki Eski Türkçede hayvan ismi oluşturan +lan ekiyle açıklanmıştır. Türkçede erkek ismi olarak kullanılan ve "hızlı kimse" olarak tanımlanmış *ajlan* sözcüğünün, yapılan bu araştırmayla yeni bir anlamlandırmaya ve etimolojik yoruma kapı araladığı ifade edilmiştir.

Aydemir'in DLT'deki ahlaksız tiplerle ilgili sözcükleri konu edindiği makalesinde 6 sözcük incelenmiştir (Aydemir, 2015). Ele alınan 6 terimden 3'ünün dönemin diğer metinlerinde tanıklanmadığı söylenmiştir. Bu 3 sözcüğün anlamlandırılmasının, hapaks olmaları sebebiyle zor olduğu ifade edilmiştir. Çalışmada açıklama bölümleri dahil olmak üzere hapaks niteliği belirtilen yaklaşık 20 sözcük geçmektedir.

Aydemir, DLT'deki "kötü" anlamını taşıyan sözcükleri incelediği makalesinde 14 sözcüğü işlemiştir (Aydemir, 2017). Bu 14 sözcükten 8'inin hapaks özelliği gösterdiği belirtilmiştir. Sözcüklerin anlamlandırma çalışmaları yapılmış, kaynaklarda verilen tanımları gösterilmiş, tanıklandıkları yerden alıntılar yapılmıştır.

Demirel, *kuçgundi* "soğan" sözcüğünün kökeni üzerine yazdığı çalışmasında DLT'de Çiğillere ait olduğu belirtilen *kuçgundi* sözcüğünün etimolojisi ve anlamlandırma çalışmasını yapmıştır (Demirel, 2017). Sözcüğün sadece DLT'de tanıklanan, tarihi ve çağdaş Türk dillerinde geçmeyen bir hapaks sözcük olduğu söylenmiştir. Çiğiller hakkında bilgi verildikten sonra sözcük morfolojik açıdan incelenmiştir. Hapaksın kökünün *kuç*- "kucakla-" fiili olduğu belirtilmiş, *kuç*- fiilinin Türk dilindeki yeri çeşitli tanıklamalarla gösterilmiştir. Fiil köküne gelen -gXn- ekinin ettirgenlik anlamı veren fiilden fiil yapım eki, -dı'nın fiilden isim yapım eki olduğu açıklanmıştır.

Doğan, DLT'deki yabancı unsurları konu edindiği makalesinde DLT'de yabancı dil öğeleri olarak yer almış sözcüklerin EDPT'de hapaks kaydıyla verildiğini belirtmiştir (Doğan, 2018). Bu sözcüklerin Hintçe, Çince, Batı kökenli ya da melez olanları işlenmiştir. Sözcüklerin okunma biçimleri gösterilmiş, etimolojisi yapılmış, taşıdıkları anlamlar üzerinde durulmuştur. DLT başta olmak üzere çeşitli eserlerde ele alınma biçimleri açıklanmıştır.

Aydemir, DLT'deki anlamı problemli bazı cümle ve sözcükleri incelediği makalesinde 5 sözcüğü işlemiştir (Aydemir, 2018). Makalede ele alınan DLT'de anlamı problemli 5 sözcükten 4'ü sözlükte hapaks olarak geçmektedir. Çalışmada sözcüklerin köken bilgisi ve

taşıyabilecekleri anlamlar hakkında bilgi verilmiş, hangi eserde nasıl tanımlandıkları gösterilmiştir. Ele alınan veriler ışığında sözcükleri anlamlandırma çalışması yapılmıştır.

Ayazlı, *yundak* hapaksını incelediği makalesinde kelimenin DLT’de bir kez geçtiğini ve EDPT’de hapaks olarak gösterildiğini, anlamının “gübre, at gübresi” olduğunu açıklamıştır (Ayazlı, 2018). Çalışma 2 alt başlığa sahiptir. İlk olarak sözcüğün kökü olan *yunt* (at) sözcüğü üzerinde durulmuş, sözcüğün taşıdığı çeşitli anlamlar ve kalıplaşmış kullanımları gösterilmiştir. *Yunt* kelimesi için okuma önerisi verilmiş, sözcüğün Sarı Uygurca’da ve Türkiye Türkçesi ağızlarında tanıklanması üzerinde durulmuştur. İkinci başlıkta *yundak* hapaksı ele alınmış, sözcüğün Sarı Uygurca’da tanıklanmasıyla hapaks olma niteliğini kaybettiği belirlenmiştir. Sarı Uygurca’da sözcüğün “atın gübresi” anlamının yanında “atın kuyruğu, yumak (gübre yumağı)” manasında da kullanıldığı açıklanmıştır.

Şimşek, Karluklara ait “çoglan” ünvanını konu edindiği araştırmasında DLT’de geçen ve EDPT’de hapaks gösterilen sözcüğün köken bilgisel incelemesini yapmıştır (Şimşek, 2021). Sözcüğün araştırmacılar tarafından okunma şekilleri gösterilmiş, kökeninin *çog* “parıltı” kelimesi olduğu ifade edilmiştir. Tarihi ve çağdaş Türk dillerinde, günümüz Türkçesi ağızlarında ve Moğolcada *çog*’un durumu ve türevleri sıralanmıştır. *Çoglan*’ın bir ünvan değil özel isim olduğu tespit edilmiştir. Sözcüğün tahlili *çog*+*IA*-*n*+ şeklinde açıklanmış, anlamının “heybetli, ihtişamlı” olduğu belirtilmiştir.

Karahan, DLT’deki *toldra*- (dağılmak) fiilini konu edindiği makalesinde sözcüğün DLT’de Oğuzca unsur olarak geçtiğini ve Clauson tarafından hapaks gösterildiğini açıklamıştır (Karahan, 2022). DLT’de “toy toldradı” söz kalıbı eskicil Oğuzca fiil olan **toldur*- (> *toldra*-) sözcüğüyle ilişkilendirilmiştir. Sözcüğün DLT dışında Dede Korkut Kitabında “dolduran toy” şeklinde geçtiği belirlenmiştir. Sonuç olarak *toldra*- fiilinin, Dede Korkut’ta tanıklanmasıyla hapaks olma niteliğini yitirdiği ortaya çıkarılmıştır.

Alan, 2024 yılında yayımlanan çalışmada DLT’deki hapaks sözcüklerden biri olan *şekirtük* (antep fıstığı) teriminin etimolojik tahlilini yapmıştır (Alan 2024). Bu hapaksın yansıma bir sözcük olduğunu ileri süren araştırmacıların görüşleri birinci başlık altında yer almaktadır. İkinci başlıkta sözcüğün *çigit* sözcüğüyle bağlantısı incelenmiş ve *Türkçe çigit, İranî kökenli çigit* olmak üzere 2 alt başlıkta ele alınmıştır. Gösterilen etimoloji yaklaşımlarından elde edilen tespitler üçüncü başlıkta açıklanmıştır. Yazar tarafından tercih edilen etimolojik yaklaşım “çıgrı ~ ç(ı)grı (< Soğdca *çxr*- /*çaxr*/ & *çkr* /*çakr*/) + t (secondeire /t/) + ak (küçültme eki)” şeklinde ifade edilmiştir (Alan, 2024: 82).

Sağır DLT’deki hapaksları Yakutçada tanıkladığı çalışmasında DLT’de Türkçe kökenli olup ünsüzle başlayan ve Clauson tarafından hapaks olduğu belirtilen sözcüklerin Yakutçada bulunma durumlarını ele almıştır (Sağır, 2024). Sözcüklerin Yakutçadaki tespiti Slovar' yakutskogo yazıka, Yakutsko-russkiy slovar' ve Bolşoy tolkoviy slovar' yakutskogo yazıka adlı eserler taranarak gerçekleştirilmiştir. 32 sözcük Yakutçada tanıklanmıştır. 32 sözcükten 15’inin sadece Yakutçada yaşadığı, kalan 17 sözcüğün Yakutça dışında başka çağdaş Türk dillerinde veya ağızlarda halen kullanıldığı saptanmıştır. Çalışmada ele alınan sözcüklerin hapaks olmaktan çıktıkları sonucuna ulaşılmıştır.

2.4.3. Bildiriler

Ölmez DLT'deki hapaksları konu edindiği çalışmasının ilk bölümünde DLT ve EDPT'deki hapakslar üzerine bilgi vermiştir (Ölmez, 2008). Araştırmada DLT'de hayvan adı olarak geçen 4 adet hapaks gösterilmiştir. Bu sözcüklerin EDPT'deki tanımlamaları verilmiş, bunların komşu dillerden alınan yabancı sözcükler ya da tabu sözcükler olabileceği açıklanmıştır. Çoğu sözcüğün izine Türk dillerinde rastlanılmadığı belirtilmiştir.

Tezcan DLT'deki hapaksları konu edindiği araştırmasında hapaksların 5 alt başlıkta ele alınabileceği belirtmiştir (Tezcan, 2008). 1. başlıkta hapaks olduğu kesin olan terimler, 2. başlıkta dikkatten kaçma sonucu hapaks kabul edilmiş sözcükler, 3. başlıkta istinsah yanlışlığından hapaks olduğu söylenenler, 4. başlıkta yanlış çeviriyle ortaya çıkan hapakslar ve 5. başlıkta yanlış anlama ve yorumlama sonucu hapaks kabul edilenler şeklindedir. Bu grublamanın devamında EDPT ve DLT'de hapakslar hakkında çeşitli bilgiler paylaşılmıştır. Clauson'un EDPT'de hapaks olduğunu belirttiği 2 sözcük *çöküt* ve *çigen* üzerine anlamlandırma çalışması yapılmıştır. Bu sözcüklerin DLT'de gösterilme biçimlerine değinilmiş, sözcüklerin geçtiği Kutadgu Bilig'den alıntı yapılmıştır.

Demirci, DLT'deki hapaksları konu edindiği çalışmasının giriş bölümünde hapaks tanımlamaları vermiş, o zamana kadar hapakslar üzerine yapılmış çalışmaları göstermiştir (Demirci, 2016). Araştırmada incelenen hapakslar, Clauson'un EDPT'de DLT'den temin ettiğini belirttiği sözcüklerdir. Çalışmada 21 sözcüğün incelendiği açıklanmıştır. İncelemede sözcükler tarihi lehçelere ait metinlerde ve çağdaş lehçe sözlüklerinde taranmıştır. Sözcüklerin DLT ve diğer çeşitli sözlüklerde geçtikleri yerler gösterilmiştir. 21 sözcükten 4'ü DLT'nin yanında başka metinlerde tanıklanmış, bu sözcüklerin hapaks niteliğini kaybettiği belirlenmiştir. Kalan 17 sözcüğün hapaks olma özelliğini koruduğu söylenmiştir.

Doğan, DLT'deki hapaksların Behcetü'l-Hadâyık'ta tanıklanma durumlarını konu edindiği araştırmasında 11 sözcüğü işlemiştir (Doğan, 2019). Çalışmada DLT'de geçen ve EDPT'de hapaks olarak gösterilen 11 sözcüğün Behcetü'l-Hadâyık'ın karışık dilli ve Oğuzca nüshalarında tanıklandıkları yerler gösterilmiştir. Aynı şekilde DLT'de geçen, EDPT'deki hapakslardan 3 tanesinin Behcetü'l-Hadâyık'ta tanıklanmasıyla beraber sonraki dönem Türk dili metinlerinde de geçtiği tespit edilmiştir. Behcetü'l-Hadâyık'ta tanıklanan *satula*- sözcüğünün, DLT'de 2 kez geçmesiyle dis legomena örneği oluşturduğu söylenmiştir. Açıklama bölümlerinde sözcüklerin özellikle DLT ve EDPT'de gösterimleri ele alınmıştır. Sözcüklerin Behcetü'l-Hadâyık'ta geçtiği bölümlerin görselleri eklenmiştir.

3. Sonuç ve Öneriler

Hapakslar, kendi bağlamında bir defa geçmesiyle özel bir yerde ve yapıda olan terimlerdir. Bu ifadeler metin üreticileri tarafından bilinçli bir şekilde türetilmiş ya da geçmişte hapaks niteliği taşımayıp zamanla kullanımdan düşmüş ve tek tanığıyla günümüze ulaşmış olabilmektedir. Verilerin saptanmasında araştırmacının belirlediği bağlam özelinde bir yaklaşım söz konusudur. Çerçeve tek bir dil ile, bir dönemle veya bir yazarın tüm eserleriyle sınırlanabilmektedir. Bilinen bir sözcüğün bilinmeyen yeni bir anlamda kullanılması da hapaks kabul edilebilmiştir (Şen, 2018). Hapakslar, çerçeve esnekliğinin yanında “bir kez geçme, tanıksız olma” özelliğiyle kalıplaşmış, bu niteliğini her ortamda korumuştur. Çalışmamızda incelenen metinler Türk dilinde konunun ele alınış biçimlerini ortaya çıkarmıştır. Çerçevenin dar tutulduğu araştırmaların yanında, birçok çalışmada Clauson'un yaklaşımının kabul gördüğü ve Türk dili tarihinde bir defa geçtiği düşünülen sözcüğe hapaks niteliği yüklendiği

saptanmıştır. Sözcükler genel çerçevede bu özelliği taşıma veya taşıyama durumlarıyla işlenmiştir. Hapaks niteliğini taşıyan sözcükler, yeni ortaya çıkarılmış veya bu özelliği korumaya devam ettiği belirlenmiş olabilmektedir. Hapaks niteliğini yitiren sözcükler, tanıklanmış veya yanlış/eksik okunma, yazılma durumları incelenmiş olabilmektedir. Birçok çalışmada DLT ve EDPT'nin baş ucu kitabı niteliğinde olduğu gözlemlenmiştir. Araştırmalarda başka örneği bulunamaması nedeniyle oldukça değerli bilgileri bünyesinde barındıran hapaksların anlamlandırma çalışmaları, etimolojik ve morfolojik incelemeleri yapılmıştır. Böylece Türk dilinin nadir türetme biçimleri, ekleri ve gövde sözcükleri ortaya çıkarılmıştır. Söz varlığının önemli bir parçası olan bu sözcüklerden elde edilen çıktılar, hem Türk dilinin geçmiş yapısı hakkında hem de çeşitli metin üreticilerinin Türkçeyi kullanım biçimleri üzerinde fikir sahibi olmamıza imkan sağlamaktadır.

Araştırmamızda toplam 66 çalışmaya ulaşılmıştır. Bunların 49'u makale, 14'ü bildiri, 2'si tez ve 1'i kitap formundadır. Türk dilinin tarihî / çağdaş lehçeleri kapsamında hapakslar üzerine yapılmış 22 adet çalışma, belirli bir eserdeki hapakslar üzerine yapılmış 44 adet çalışma tespit edilmiştir. Belirli bir eserdeki hapakslar üzerine yapılmış 44 adet çalışmadan 16 tanesi DLT'deki hapakslar hakkındadır. Ele alınan metinlerin tümü hapaks özelinde hazırlanmamış olup bu konuya değinen başka araştırmalar da hapaks odağında bibliyografyaya eklenmiştir. Çalışmaların toplu olarak incelenmesinin hapaks konusuna daha net bir pencereden bakılmasını sağlayabileceği düşünülmektedir.

Tablo 1: Bağlama Göre Çalışmaların Dağılımı

Alan	Sayı	Yüzde (%)
Tarihi / Çağdaş Lehçeler Kapsamında Yapılmış Çalışmalar	22	33,33
Belirli Bir Eser Kapsamında Yapılmış Çalışmalar	44	66,66
Toplam	66	100

Araştırmanın amacı; hapaks konusunda mevcut literatürü derlemek, değerlendirmek ve Türkiye'de hapaks araştırmalarının kapsamını ve eğilimlerini görünür kılmaktır. Çıktılar, hapaks araştırmalarında belirlenen yöntemin ve terime yaklaşım tarzının önemli bir yere sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Türkiye'de hapaks terimine yönelik çalışmalar genellikle tarihî ve çağdaş Türk lehçeleri kapsamında yoğunlaşmaktadır. Bununla birlikte hapaksları eser bazlı inceleyen çalışmalar da mevcuttur. Hapaks konusunda çalışma yapacak araştırmacıların bağlam sınırını ve taramanın hangi eserler üzerinden yapıldığını çalışmalarında açık bir şekilde ifade etmeleri oldukça önemlidir.

Hem sözcüklerin hapaks olma durumlarının hem de etimoloji ve anlam tespitlerinin zorlu süreçler olduğu görülmektedir. Bu sözcük yapılarının yorumlanmasının, belli düzeyde alan bilgi birikimine sahip kişilerce yapılması gerektiği düşünülmektedir. Ortaya çıkarılan yeni metinlerin, hapaks sayısında farklılaşmaya neden olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Hapaksların tespitinde tarama, ulaşılabilecek tüm yazılı ürünler kontrol edilerek, kapsamlı biçimde yapılmalıdır. Kelimelerin yabancı bir dilden alıntı olabilme ya da yanlış yazılmış veya okunmuş olabilme durumları kontrol edilmelidir.

Kısaltmalar

DLT: Dîvânu Lugâti't-Türk

EDPT: An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish

OTWF: Old Turkic Word Formation

Kaynaklar

- Ak, Z., ve Akman, H. (2024). Eski Anadolu Türkçesi özelinde Süheyl ü Ne-Bahâr'ın söz varlığında kullanılan tek örnekler (hapax legomenonlar). *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(1), 48-62. <https://doi.org/10.33437/ksusbd.1389561>
- Akman, F. (2022). Mengen'in mutfak kültüründe yer alan bazı yemek adları üzerine tarihsel karşılaştırmalı bir inceleme: Halışka ve kaldırık örneği. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6(2), 789-797. <https://doi.org/10.34083/akaded.1148450>
- Alan, S. (2024). Dîvânu Lugâti't Türk'te bir hapaks örneği şekirtük ifadesi üzerine etimoloji denemesi. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, (78), 71-88. <https://doi.org/10.32925/tday.2024.120>
- Ata, A. (2012). Rylands nüshası satırrası Türkçe Kur'an tercümesi'nde hapax. *Türkoloji Dergisi*, 19(1), 1-12. https://doi.org/10.1501/Trkol_0000000231
- Ayazlı, Ö. (2018). Tek örnek yundak sözcüğü üzerine inceleme. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 66(1), 151-163.
- Aydemir, A. (2012). "Kutadgu Bilig"de geçen 'çok' kelimesi üzerine. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (33), 49-62.
- Aydemir, A. (2015). Divanü Lûgatü't-Türk'te ahlâksız tiplerle ilgili sözcükler. *International Journal of Language Academy*, 280-292. doi: 10.18033/ijla.270
- Aydemir, A. (2017). Dede Korkut kitabı'nda tek kullanımlık Türkçe sözcükler üzerine bir inceleme. *International Journal of Languages' Education and Teaching*, 5(1), 18-78.
- Aydemir, A. (2017). Divanü Lûgatit-Türk'te 'kötü' anlamındaki sözcükler üzerine. *Route Education and Social Science Journal*, 43-56. doi: 10.17121/ressjournal.577
- Aydemir, A. (2017). Orta Türkçede "eski" ve "yeni" sözcükleri. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (43), 55-64.
- Aydemir, A. (2018). Dîvânu Lugâti't-Türk'te anlamı problemli bazı cümleler ve sözcükler. *Türk Dünyası Dil Ve Edebiyat Dergisi*, (46), 9-25.
- Aydın, E. (2013). Yenisey yazıtlarındaki tek örnekler. *Türkbilig / Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 14(26), 37-49.
- Aydın, E. (2023). Köl Tegin yazıtı'ndaki Salçı sözcüğü üzerine. *Dil Araştırmaları*, 17(32), 1-7. <https://doi.org/10.54316/dilarastirmalari.1243461>
- Aydın, M. (2023). Tonyukuk yazıtı'ndaki tek örnekler üzerine. *Türk Kültürü*, (2), 15-50.
- Balcı, M. (2022). *Derleme sözlüğü'ndeki tek veriler*. (Yüksek Lisans Tezi). Bayburt Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bayburt.

- Besli, N. (2021). Dil-kültür ilişkisi bağlamında eski Türkçe yaktur- üzerine. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (24), 364-372. <https://doi.org/10.29000/rumelide.997529>
- Brown, K., ve Miller, J. (2013). *The Cambridge dictionary of linguistics*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Bulut, A. (2024, Nisan). Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Luğati't-Türkiyye'de hapaks kelimeler. 16. *Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu*, 1140-1151.
- Bussmann, H. (1998). *Routledge dictionary of language and linguistic* (G. Trauth & K. Kazzazi, Çev. ve Dü.). London and New York: Routledge.
- Çetin, E. (2019). Altun Yaruk sekizinci kitapta geçen bir ikintiske basıraşıp ... İbaresini üzerine. *International Journal of Old Uyghur Studies*, 1(1), 7-18.
- Cihan, S. (2023). Mukaddimetü'l-Edeb'in Yozgat nüshasında kuş adları. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 16(41), 454-474. <https://doi.org/10.12981/mahder.1198504>
- Clauson, S. G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth century Turkish*. Oxford Yayınları.
- Demirci, Ü. Ö. (2018, Mayıs). Tarama ve derleme sözlüklerinde tanıklanan hapaxlar. *Düzce Üniversitesi I. Uluslararası Türk Dili Çalıştayı*, Düzce Üniversitesi Yayınları, No.6, Türk Dili Dizisi 1, Düzce, 139-147.
- Demirci, Ü. Ö., ve Küçük, S. (2016). Dîvânü Lugâtî't-Türk'teki hapaxlar -1-. *II. Uluslararası Kaşgarlı Mahmud Sempozyumu: Bilim Dünyasına Katkıları* içinde (s. 161-165). Bışkek.
- Demirel, E. (2017). Kuçgundi "Soğan" sözcüğünün kökeni üzerine. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 6(4), 2122-2131.
- Demirel, E. (2022). Eski Türkçede yokluk bildiren +sXz eki ve bununla genişleyen eklerle kurulan bazı tek örnekler üzerine sözlük bilimsel bir değerlendirme. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRK LAD)*, 6(1), 59-78. <https://doi.org/10.30563/turklad.1051026>
- Doğan, A. B. (2018). Kaşgarlı Mahmūd'un Dîvân-ı Luğât-it-Türk'ü ve yabancı unsurlar. *Türk Kültürü* 2018/2: 137-144.
- Doğan, C. (2019). Dîvânü Lugâtî't-Türk'teki hapax kelimelere Behcetü'l-Hadâyık'tan tanıklar. *Yeni Türkiye*, 105, 320-323.
- Elmalı, M. (2012). Eski Uyğurca yalğukk(ı)ya kelimesine etimolojik bir yaklaşım. *Turkish Studies Dergisi*, 7(2), 443-460.
- Erdem, M. (2016). Türkçede türetkenlik ve türetkenliği ölçme yöntemleri. *Türkbilig*, (32), 169-180.
- Gezer, H. (2023). Kutadgu Bilig'de geçen Adaş-fiili üzerine. *Kün Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 21-31. <https://doi.org/10.54281/kundergisi.27>
- Gül, B., ve Şahin, U. (2019). Sözlükler bağlamında Batı Orta Moğolca söz varlığı: Ödünçlemeler, Türkçe-Moğolca melez kelimeler, hapaks. *Türk-Moğol Dil, Tarih, Kültür Araştırmaları, İstanbul, 2019, Kesit Yayınları*, 213-220.

- Gulcali, Z. (2022). A study on the hapax legomenon ‘yogun yolpa’ hendiadyis in Old Uyghur. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 75(1), 5-13. <https://doi.org/10.1556/062.2022.00177>
- Güner, G. (2015). Dîvânu Lugâti’t-Türk’te geçen Ajlañ kelimesinin Dahhâk ile ne ilgisi var?. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 4(1), 39-44. <https://doi.org/10.7884/teke.395>
- Gürkan, D. Ö. (2018). Bakarak ol - kullanımı üzerine. *Journal of Turkish Studies*, 2018-Volume 13 Issue 5, 205-214. <https://doi.org/10.7827/TURKISHSTUDIES.12617>
- Güzel, F. (2021). *Türkiye Türkçesi ağızlarında eskicil (arkaik) kelimeler*. Erzurum, Fenomen Yayınları, Mayıs 2021.
- Güzel, F., ve Azılı, K. (2023). Derleme sözlüğü’ndeki tek veriler üzerine. *Cumhuriyetimizin 100. Yılında 6. Uluslararası Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri (5-7 Ekim 2023) (Yayın No. 1566)*, 559-611. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İsi, H., ve Alan, S. (2023). Bir hapaks örneği olarak eski Uygurca Yéveti ifadesi üzerine. *Turkish Studies - Language and Literature*, 18(2), 991-1000. doi:10.7827/TurkishStudies.69055
- Karaayak, T. (2023). Eski Uygurca metinlerdeki hapaks fiiller. 6. *Uluslararası Toplum ve Kültür Araştırmaları Sempozyumu* içinde (139-168). Toplum ve Kültür Araştırmaları Derneği, Çanakkale.
- Karaca, M. M. (2018). Dîvânu Lugâti’t-Türk’ten hareketle Kazak Türkçesindeki arkaik fiiller. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(3), 58-65. <https://doi.org/10.30803/adusobed.398838>
- Karagöz, İ. (2011). Kutadgu Bilig’in söz varlığındaki (bazı) hapax legomenon (tek kullanımlık)lar. *Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri (2009) içinde* (s. 267-273). TDK Yayınları.
- Karahan, A. (2022). Dîvânu Lugâti’t-Türk’teki tek veri (hapax) toldra- fiili üzerine. *Turkolojiye Adanan Bir Omur Attila Jorma Armağanı*, 420-428.
- Kaya, C. (2022). Ferdi Güzel (2021), Türkiye Türkçesi ağızlarında eskicil (arkaik) kelimeler, Fenomen Yayıncılık, Ankara, 158 s.
- Kekevi, İ. (2020). Tonyukuk yazıtında geçen “oruk” sözcüğünün etimolojisi ve bağlam anlamı. *Karadeniz Araştırmaları*, 17(66), 539-547.
- Kösen, M. F. (2023). *Dîvânu Lugâti’t-Türk’te geçen giyim kuşam kültürü ile ilgili söz varlığı ve Başkurtçadaki durumu üzerine bir inceleme*. (Yüksek Lisans Tezi). Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Lira Mairambek Kyzy. (2021). Kırgızca ile Moğolcadaki bazı ortak sıfatlar. *International Journal of Language Academy*, 2021-37, 273-286.
- Mardaga, H. (2012). Hapax legomena: A neglected field in Biblical studies. *Sage Journals*, 10(2), 264-274.
- Moğol Adının Kökeni (Étienne de la Vaissière). (2022). (H. Okul, çev.). *Edebiyat Dilbilim Eğitim ve Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 179-183.

- Okta, G. (2020). Çağdaş Türkiye Türkçesinde tek sözcükte görülen (hapax legomenon) yapım ekleri. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 17(4), 540-553. <https://doi.org/10.1501/MTAD.17.2020.4.30>
- Ölmez, M. (2008). Dîvânü Lugâtî't-Türk'teki tek örnekler üzerine (1). *Doğumunun 1000. Yılı Dolayısıyla Uluslararası Kâşgarlı Mahmud Sempozyumu* içinde (s. 295-297). Rize Üniversitesi Yayınları.
- Ölmez, M., ve Yozgatlı, D. (2008). Tek örnek tek örnek değildir Eski Türkçe üz sağır sözü hakkında. *Mahmud al-Kaşgarî'nin 1000. Doğum Yıldönümü Dolayısıyla Uluslararası Divanu Lugati't Turk Sempozyumu* içinde (s. 245-251). İstanbul, Türkiye.
- Öztürk, R. (2019). "Mavişelim" hapaks kullanımı üzerine. *11. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiriler Kitabı* içinde (s. 1827-1835). Samsun, Türkiye.
- Sağır, C. (2023). Çağdaş Türk yazı dilleri ve Türkiye Türkçesi ağızları ile tanıklanabilen eski Türkçe hapaxlar. *XV. ULUSLARARASI DÜNYA DİLİ TÜRKÇE SEMPOZYUMU* içinde (s. 690-702). Sakarya, Türkiye.
- Sağır, C. (2024). Yakutçayla tanıklanabilen Dîvânü Lügâtî't-Türk'teki hapax legomenon'lar. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (62), 219-237. <https://doi.org/10.21563/sutad.1297991>
- Salan, M., ve Zengin, M. (2024). Kitābu Bulğatu'l-Muštāk Fi Luğâtî't-Türk We'l-Kıfçāk eserinin Kastamonu nüshasındaki hapaxlar ve tek tanıklı örnekler üzerine. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (55), 167-187.
- Şen, S. (2018). Yunus Emre'nin şiirlerinde tek örnek (hapaks) sözcükler. *Uluslararası Yunus Emre ve Anadolu'da Türk Yazı Dilinin Gelişimi Sempozyumu, 4-6 Ekim 2018, Kırşehir, Bildiriler Kitabı* içinde (s. 584-590).
- Şen, S. (2019). Köktürk ve Uygur yazıtlarında geçen tek örnek(hapaks) sözcükler. *Türk Moğol Dil Tarih Kültür Araştırmaları* içinde (s. 301-315). Kesit Yayınları.
- Şimşek, Y. (2018). Meşhed nüshası Türkçe Kur'an tercümesinin söz varlığı üzerine notlar II: Bazı hapaxlar üzerine. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (43), 65-75. <https://doi.org/10.21563/sutad.447221>
- Şimşek, Y. (2021). Karluklara ait "Çoglan" unvanı hakkında. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (52), 71-84.
- TDK. (1949). *Dilbilim terimleri sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Tezcan, S. (2008). Dîvânü Lugâtî't-Türk'te tek veriler (hapax legomena). *Rize Üniversitesi Uluslararası Kâşgarlı Mahmud Sempozyumu Bildirileri* içinde (s. 298-302). Rize Üniversitesi Yayınları.
- Toker, M. (2018). Tonyukuk Bengü taşı'nda geçen "Bar mu ne?" (anumRB) ibaresi başka ne şekilde okunabilir. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (43), 13-24. <https://doi.org/10.21563/sutad.446827>
- Tokyürek, H. (2019). Eski Uygurca kat-/kađ- 'anlamak' fiili. *Journal of Turkish Language and Literature*, 59(1), 193-201. <https://doi.org/10.26650/TUDED2019-0012>

- Toprak, F. (2018). Karahanlı Türkçesinde çıça ve tutaşı sözcükleri üzerine. *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3(1), 3-12.
- Trask, R. L. (2000). *The dictionary of historical and comparative linguistics*. Edinburgh University Press.
- Uçar, E. (2012). Eski Türkçe hapaksılar. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi /Journal of Modern Turkish Studies*, 9(1), 73–100. <https://doi.org/10.1501/MTAD.9.2012.1.5>
- Uçar, E. (2017). Köl Tigin (Doğu 26) ve Bilge Kagan (Doğu 21) yazıtlarındaki nnyILsG ibaresi üzerine. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKŁAD)*, 1(2), 6-15. <https://doi.org/10.30563/turklad.347766>
- Uçar, E. (2017). Köl Tigin (G9) ve Bilge Kagan yazıtlarındaki Arıltıg (K7) üzerine. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 1(1), 61-67. <https://doi.org/10.34083/akaded.368726>
- Uçar, E. (2017). Sir Gerard Clauson’un sözlüğündeki ‘muhtemel etimolojiler’ üzerine. *Journal of Old Turkic Studies*, 1(2), 74-90.
- Ünal, O. (2010). Kutadgu Bilig’de geçen Yaırsaguçı kelimesi üzerine. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (28), 159-170.
- Yıldız, H. (2011). Yakutçayla tanıklanabilen hapax legomenon’lar. *Central Asian Studies*, 15, 21-42.
- Yıldız, H. (2014). Yakutçayla tanıklanabilen hapax legomenon’lar-II: Ünsüzle başlayan hapax’ların durumu. *Sibirya Araştırmaları Dergisi*, 2(5), 37-54. <https://doi.org/10.7816/sad-02-05-03>
- Yıldız, H. (2019). Eski Türkçe ile Yakutçanın karşılaştırmalı söz varlığı: Ünlüyle başlayan sözcükler. *Journal of Turkish Language and Literature*, 59(1), 233-254. <https://doi.org/10.26650/TUDED2019-0010>
- Yıldız, H. (2021). Başkurtçayla tanıklanabilen eski Türkçe hapaxlar. *Journal of Turkish Language and Literature*, 61(2), 747-762. <https://doi.org/10.26650/TUDED2021-977802>
- Yılmaz, E. (2022). Andreas Tietze’nin tarihî ve etimolojik Türkiye Türkçesi lugati ışığında Yunus Emre’nin söz varlığı üzerine notlar. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(Özel Sayı), 57-66. <https://doi.org/10.18037/ausbd.1053011>

Extended Abstract

This study focuses on the analysis of existing scholarly works related to hapax legomena. The primary objective is to explore how hapax legomena have been examined and interpreted within the context of linguistic research in Türkiye. By investigating the various approaches and methodologies applied in previous studies, the research aims to offer a more comprehensive and clearer perspective on hapax legomena as a linguistic phenomenon. To date, there appears to be no consolidated study that systematically compiles and evaluates the academic literature on hapax legomena in the Turkish linguistic tradition. This absence of a unified resource presents a notable gap in the field. By addressing this gap, the present study seeks to serve as a valuable reference point for researchers and provide a foundation for future investigations.

The oldest of the 68 studies examined in this research dates back to 2007 (Şirin User, 2007). The first more specific studies on hapax legomena in Türkiye began in 2008. There was an increase in such studies between 2018 and 2019. Additionally, it is noteworthy that the

number of studies on hapax legomena increased significantly in 2022-2023. This suggests that an increase in studies on this topic in the future is highly likely. As new texts continue to be discovered and examined, previously unknown hapax legomena may emerge, adding new items to the corpus of rare and singularly attested words. At the same time, some existing hapax legomena may be reclassified as non-hapax through the identification of additional attestations in other sources. Both possibilities—new discoveries and re-evaluations—highlight the dynamic nature of the field and underscore its ongoing relevance to linguistic research. In this regard, hapax legomena remain a compelling subject of study and are likely to attract continued academic interest in the years to come.

Hapax legomena are terms that appear only once within a specific context, making them unique in structure and usage. These expressions may have been deliberately coined by text producers or may have once been in more common use but eventually fell out of circulation, surviving only through a single attestation. The identification of such data is subject to the researcher's contextual framework, which may be limited to a specific language, time period, or the complete works of a particular author. A familiar word used in a previously unattested or novel meaning can also be classified as a hapax. Despite the flexibility in defining their scope, hapax legomena consistently retain the defining feature of singular occurrence and lack of corroborating usage.

The texts examined in our study reflect various approaches to hapax legomena within the Turkish language. While some studies adopt a narrow scope, many follow Clauson's approach, wherein any word believed to occur only once in the historical record of the Turkish language is regarded as a hapax. Words are generally analyzed based on whether or not they possess this quality. Those identified as hapax may either be newly discovered or continue to maintain their status as singularly attested. On the other hand, words that have lost their hapax status are often reconsidered due to additional attestations, or due to issues related to misreading or miswriting in earlier sources.

Notably, many studies have treated *Divanü Lûgati't-Türk* and *Etymological Dictionary of Pre- Thirteenth-Century Turkish* as essential reference works. The rarity and uniqueness of hapax legomena, particularly those without other attestations, make them valuable sources of linguistic data. Consequently, significant efforts have been devoted to their semantic, etymological, and morphological analysis. These efforts have revealed rare derivational patterns, affixes, and root words within the Turkish language. The insights gained from such words contribute significantly to our understanding of both the historical structure of Turkish and the stylistic tendencies of various text producers.

In our research, a total of 68 studies were identified, consisting of 51 journal articles, 14 conference papers, 2 theses, and 1 book. Of these, 12 focus on hapax legomena within the historical or contemporary dialects of Turkish; 16 examine hapax legomena in specific works; 13 are centered on hapax legomena found in *Divanü Lûgati't-Türk*; 25 focus on individual or small groups of hapax words; and 2 investigate derivational affixes that generate hapax forms. While not all of the analyzed texts were originally written with hapax legomena as their primary focus, studies that touch upon the topic were also included in the bibliography. The summaries of the studies have been presented with a focus on the topic of hapax, with particular emphasis placed on the sections where hapax legomena are discussed in greater detail. It is believed that a comprehensive examination of these studies can offer a clearer perspective on the phenomenon of hapax legomena in Turkish linguistics.

